

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
навчальної дисципліни «Юридична психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)

№8 за темою №4 «Психологія юридичної діяльності»

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 р. №8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ
Протокол від 27.06.2024 р. №22

Розробник:

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, канд. іст.
наук, ст. наук. співр. **Надія ДЕМИДЕНКО**

Рецензент:

Професор кафедри психології та педагогіки Харківського національного
університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор
Наталія МІЛОРАДОВА

План лекцій:

1. Психологічна структура слідчої діяльності
2. Психологічні особливості слідчої діяльності
3. Функціонально-психологічний аналіз слідчої діяльності

Рекомендована література

Основна

1. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навч. посібн. К. : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.

URI:https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf.

2. Коновалова В., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник. -2-е видання. Харків. : Право, 2010. 240 с.

URI:https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf

Додаткова

1. Балабанова Л.М. Кондратова А.В. Формування правосвідомості в процесі професійного становлення особистості. *Право і безпека*, 2010. № 1 (33). С. 179-185.

URI:<http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/425>

2. Бишевец О. В. Тактико-психологічні засади пред'явлення для впізнання. Форум права, 2015. № 1. С. 24–31.

URI:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21S

3. Демиденко Н., Мовчан С. Вплив психологічного аспекту на формування корупційних нахилів громадян. *Протидія корупції : правове регулювання і практичний досвід*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 3 грудня 2021р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 78-81.

URI:<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11227>

4. Медведєв В.С. Кримінальна психологія : Підручник. К.: Атіка, 2014. 368 с.

URI:<https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%94%D0%B2+%D0%92.%D0%A1>

5. Цимбалюк, В. І. Роль судово-психіатричної експертизи в питанні оцінки психічного стану особи. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 245-248.

URI:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chkup_2014_4_59

1. Демиденко Н.М. Гендерний паритет на українських землях у XIV-XVII ст.: права жінки у шлюбі. *Вісник національного університету міністерства оборон України*. 2023. №4. С.66-71.

URI:<http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/280098/276317>

2. Шевченко Л. О., Романчик Т.С. Гендерні особливості ціннісних орієнтацій правоохоронців. *Право і безпека*. 2011. № 1 (33). С. 197-201.

URI:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_1/PB-1/PB-1_43.pdf.

Інформаційні та навчальні ресурси в Інтернеті:

1. Електронна бібліотека юридичної літератури «Правознавець»

URI:<http://www.pravoznavec.com.ua>

2. Тест руки Вагнера URI:<https://dytpsyholog.com/2015/03/27/тест-руки-вагнера-діагностика-агресії/>

3. Шкала реактивної і особистісної тривожності / Методика Спілбергера-Ханіна URI <https://reaktivnoj -i-lichnostnoj -trevozhnosti-metodika-spilbergera-hanina.html>

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

1. ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Однією з центральних проблем юридичної психології є вивчення і розкриття закономірностей юридичної діяльності. Це потребує, насамперед, встановлення психологічної структури діяльності, що дає можливість більш повно і глибоко вивчити всі її особливості, отже – ретельніше підготуватися до її виконання. Виявлення та вивчення психологічної структури є необхідною передумовою і для вирішення завдань наукової організації праці.

Змістовно психологічна структура юридичної діяльності представлена наступними основними різновидами: пізнавальна; конструктивна; комунікативна; організаційна. Слід також виділяти два допоміжні види юридичної діяльності, що не визначають змісту, але створюють умови для її реалізації: 1) профілактична та 2) засвідчувальна.

Розглянемо докладніше кожен структурний компонент.

Пізнавальна діяльність. У психологічній структурі різних професій та видів діяльності процес пізнання має різний зміст, що визначається його метою, об'єктами, обсягом необхідної інформації, методами та засобами, умовами реалізації пізнання, опрацювання і закріплення інформації тощо. У юридичній діяльності всі зазначені елементи суттєво своєрідні, що й надає їй специфіки. Щоб встановити істину, потрібно, насамперед, пізнати значну кількість фактів, обставин, взаємозв'язків, що стосуються як подій теперішнього, так і минулого часу. Пізнавальна діяльність необхідна для встановлення факту наявності чи відсутності правопорушення, причетності до нього певної особи та ступеня її вини, адекватно до якої визначається міра покарання. Для досягнення останньої мети потрібне глибоке вивчення особи,

її ставлення до вчиненого і лише після цього – планування заходів її ресоціалізації.

Основним змістом **конструктивної діяльності** є відбирання та композиція отриманого матеріалу, а також планування послідовності та змісту дій (поведінки). Відбір та композиція матеріалу – це відновлення певної події за матеріальними (зміни в матеріальному середовищі) та ідеальними (пам'ять та мислення людей) слідами. Суто планування складається з таких *елементів*:

- планування змісту майбутньої діяльності (визначення предмету, його змісту, меж та фактичних обставин, а також заходів, що мають бути реалізовані);
- планування організації перевірки версій;
- планування системи та послідовності власних дій (що та в якій послідовності потрібно виконувати);
- планування системи та послідовності дій учасників розслідуваної справи (підозрюваного, свідків, потерпілих, працівників правоохоронних та інших органів, які сприяють розслідуванню).

Планування має декілька *етапів*: 1) орієнтовне планування, коли усвідомлюються й оцінюються можливості досягнення поставленої мети; 2) організаційне планування, коли визначаються всі умови, обставини та організаційні різновиди майбутньої діяльності; 3) планування виконання – полягає в мисленевій побудові системи діяльності та її компонентів; 4) планування самоконтролю – оцінювання та зіставлення одержаних результатів, регулювання подальшого ходу розслідування.

Одним із обов'язкових компонентів психологічної структури юридичної діяльності є **комунікація** – професійне спілкування. Основою вирішення будь-яких складних завдань у більшості галузей науки і практики є кооперація зусиль, тобто одночасно здійснювана взаємодія, що може бути досягнута тільки завдяки спілкуванню. При спілкуванні люди обмінюються інформацією, здійснюють необхідний вплив один на одного, навчаються та обмінюються досвідом. Елементи комунікативних зв'язків будуть такими:

1) *джерела передавання інформації*. У процесі спілкування кожна з сторін є джерелом інформації для іншої, причому ця інформація надзвичайно різноманітна – вона надходить не тільки за допомогою слова, але й від особливостей мовлення (швидкість, модуляції та тембр голосу тощо) та зовнішнього вигляду людини, її одягу, міміки, пантоміміки тощо;

2) *канали передавання інформації* – згідно з раніше сказаним, залежно від умов може використовуватись один або ж декілька з них;

3) *канали прийому інформації* – людина здатна сприймати інформацію, що надходить від різних органів відчуття, тобто активно й одночасно користуватись одним каналом чи декількома;

4) *контроль* як за передачею інформації, так і за її отриманням – здійснюється за допомогою так званого «зворотного зв'язку». Зворотний зв'язок при спілкуванні забезпечується одержанням інформації від особи, яка є партнером по спілкуванню;

5) *переробка інформації*, що здатна видозмінювати сутність самого спілкування, збільшувати чи зменшувати можливості взаєморозуміння один одного, створювати умови для продовження спілкування або ж його згортання чи повної відмови від нього.

Наявність у психологічній структурі конструктивної діяльності не виключає діяльності **організаційної**, що спрямована на створення оптимальних умов для здійснення інших компонентів діяльності. Її необхідність визначається такими особливостями:

1) множинність та багатоплановість – встановлення фактів, їх аналіз, прийняття рішення, здійснення виховних та профілактичних функцій тощо. Усе це стає можливим лише за умови строгої організації, тобто узгодження та координації дій всіх учасників цього процесу;

2) пошуковий характер пізнання – ніколи не можна точно прогнозувати, яким чином та які саме факти будуть встановлені; факти не просто вивчаються, їх спочатку потрібно віднайти, причому часто при протидії зацікавлених осіб;

3) висока інтенсивність мислительного процесу, що характеризується необхідністю вирішення численних завдань за короткий проміжок часу;

4) циклічність, різний ступінь напруженості й інтенсивності діяльності, що призводить до нерівномірності повсякденного навантаження (розумового та фізичного).

За відсутності організаторської діяльності зазначені умови можуть призвести до небажаних наслідків, зокрема, до змін в особистості та неможливості ефективно здійснювати професійні функції.

Одним із допоміжних компонентів структури юридичної діяльності є **профілактика** – правове виховання громадян для попередження порушень закону та вплив на правопорушників (злочинців) із метою недопущення ними протиправних дій надалі. У більш загальному плані профілактична діяльність може вважатись різновидом виховання, в якому цілі, умови та об'єкт мають свою специфіку; відрізняються й принципи такої виховної роботи. Це зумовлюється, насамперед, особливими якостями людей, що є носіями негативних рис характеру і антисоціальних установок.

Засвідчувальна діяльність супроводжує не тільки процес пізнання істини, але й прийняття та реалізацію рішень, пов'язаних із правовими повноваженнями суб'єктів юридичної діяльності. Письмове засвідчення (аналіз фактів та співставлення їх із нормами закону) покликане гранично обмежувати можливість прийняття помилкового рішення під впливом негативного емоційного стану чи будь-якої іншої причини, а також полегшує наступний процес перевірки правильності збору й оцінки фактів (доказів).

Таким чином, засвідчувальна діяльність полягає в наданні всій одержаній інформації спеціальних, передбачених законом форм (протокол, постанова тощо), причому найбільше значення вона має в слідчій та судовій діяльності як найбільш процесуально регламентованих. При здійсненні засвідчувальної діяльності слід враховувати такі психологічні чинники:

1) надходження інформації відбувається, як правило, в ситуації зовнішньомовної взаємодії та розуміння;

2) досить часто викривлення інформації, її спотворення виникає через неправильне розуміння жаргонних висловів і сленгів, притаманних певним соціальним прошаркам та групам;

3) особливі вимоги висуваються до процедури оформлення процесуальних документів: а) бездоганність мислення у граматичному, стилістичному, юридичному відношенні, лаконічність висловлювань; б) збереження особливостей лексики співбесідника, при можливості – коментування інтонаційних характеристик мови та їх мімічного супроводу; в) небажаність одночасного вислуховування та запису, оскільки графічне оформлення думок не тільки потребує переключення уваги (це не автоматична діяльність), але й перериває психологічний контакт.

2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Юридичну діяльність можна віднести до професій, що передбачають виконання службових обов'язків у напружених, екстремальних, стресогенних умовах. Тому їй притаманні всі особливості, характерні для інших «критичних» видів діяльності:

- дефіцит часу;
- вплив на особистість особливо сильних подразників та домінування негативних емоцій при недоліку позитивних;
- підвищена відповідальність за прийняття рішень та необхідність невідкладного вжиття заходів.

Дефіцит часу породжується такими чинниками: 1) неможливість повного й точного прогнозування змін оперативної обстановки та стану злочинності, що призводить до нерівномірного навантаження фахівців у різні періоди часу; 2) наявність правової (процесуальної) регламентації термінів виконання переліку дій; 3) значні відволікання фахівців на виконання непритаманних їм функцій чи на участь у загальних заходах; 4) наявність проблем кадрового забезпечення діяльності, у тому числі й через відсутність відповідної професійної підготовки та досвіду роботи, неналежне матеріально-технічне забезпечення.

Юридичній діяльності притаманний також перелік особливостей, що визначаються специфікою взаємодії в системі «людина – право». До чинників психологічного характеру слід, насамперед, віднести:

1) наявність правової регламентації діяльності – суворе правове регулювання процесу розкриття та розслідування злочинів, піднесене до норми закону і обов'язкове для виконання;

2) наявність владних повноважень, тобто права та обов'язку застосування влади від імені закону;

3) наявність елементів психологічного ризику, у тому числі й при прийнятті рішень, що можуть мати небажані службові та особистісні наслідки;

4) багатоплановість службових ситуацій, неможливість чіткого планування й прогнозування результатів – у кожній ситуації можна виділити декілька аспектів (правовий, психологічний, моральний, соціально-економічний та ін.), кожен із яких потребує своєї оцінки, тому визначити власне ставлення до конкретного об'єкта (підозрюваного, свідка, потерпілого) не завжди просто;

5) високі вимоги до умінь і навичок професійного спілкування – в тому числі прогнозування можливих варіантів поведінки співбесідника, наявність індивідуальних «технік» спілкування, вміння «дистанціюватися від ситуації», «не вийти з ролі», хоч би яким складним не було завдання.

3. ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Юридична ситуація – динамічна інформаційна система, що відображає, з різним ступенем адекватності, багатоманітні логіко-пізнавальні зв'язки між встановленими і ще не встановленими обставинами, тактико-психологічні відносини учасників (сторін) кримінального судочинства, а також організаційно-управлінську структуру та рівень упорядкованості процесу розслідування. Вказаним визначається типологія компонентів юридичної ситуації: 1) компоненти інформаційного характеру; 2) компоненти процесуального і тактичного характеру; 3) компоненти матеріального та організаційно-технічного характеру; 4) компоненти психологічного характеру.

В психологічному плані юридична ситуація є *проблемною ситуацією*, що детермінує всю пізнавальну активність юриста у двох основних різновидах: *ідеальні та реальні*. Ідеальні завдання – це *юридичні версії*, що висувуються після збору первісної інформації і становлять собою різнорівневі моделі. При розслідуванні злочину слідчий вирішує декілька типів реальних завдань: 1) завдання по визначенню джерел інформації; 2) завдання по організації слідчих і оперативно-розшукових дій; 3) завдання по координації діяльності; 4) завдання по економізації процесуальних зусиль і визначенню термінів розслідування; 5) завдання по організації профілактичних заходів.

В процесі вирішення будь-якого типу завдань юрист реалізує наступну сукупність *функцій*: 1) цільові – встановлення фактів, висунення версій та ін.; 2) забезпечуючі – створення умов для ефективних дій; 3) контрольні – перевірка одержаних результатів, вирішення сюридичного завдання.

Об'єктом дослідження судово-психологічної експертизи є психологічні виявлення особи, що не виходять за межі норми, не викликають сумніву у її психічній повноцінності (осудності). Судово-психологічна експертиза спрямована на вивчення змісту і структури індивідуальної свідомості та поведінки людей у процесі вчинення ними тих чи інших діянь або відображення явищ навколишнього середовища.

Підставами для призначення судово-психологічної експертизи є:

1) відмінність поведінки підекспертних осіб від традиційної, характерної для відповідної статеві-вікової групи людей; 2) різко виражені

індивідуально-психологічні особливості суб'єкта чи, навпаки, душевна «глухота», замкнутість, сором'язливість; 3) ймовірність відставання рівня психічного розвитку особи від вікової норми; 4) наявність особливостей, що свідчать про розлади психічних пізнавальних процесах (сприймання, уваги, пам'яті, мислення); 5) невідповідність поведінки меті і мотивам вчиненого; незвичайність, невірогідність мотивації поведінки; 6) явно несприятливі умови найближчого соціального оточення, середовища, у якому тривалий час перебував правопорушник (особливо неповнолітній); 7) наявність у поведінці підозрюваного ознак, що свідчать про можливість вчинення ним злочину у стані фізіологічного афекту, акумуляції емоційного збудження, сильних переживань; 8) перенесення підекспертним у минулому психічних або тяжких соматичних захворювань, психопатологічних станів; 9) сумніви у вірогідності показань свідка, потерпілого, що явно суперечать характеру ситуації, іншим даним; 10) сумніви в авторстві письмового тексту; 11) сумніви у мотивах самогубства.

Визначено наступний перелік запитань, на які не може дати відповідь судово-психологічна експертиза, оскільки вони виходять за межі її компетенції: правова оцінка поведінки (дії чи бездіяльності) – винність або невинність звинувачуваного, форма та вид умислу, достовірність свідчень); моральна оцінка особи та її поведінки; запитання, що виходять за межі предметі та об'єкту сучасної психологічної науки (ясновидіння, парадіагностика тощо).

Межі компетенції судово-психологічної експертизи у кримінальному процесі окреслюються нижченаведеним переліком запитань: 1) діагностика індивідуально-психологічних особливостей, здатних суттєво впливати на поведінку суб'єкта; 2) встановлення основних, закріплених мотивів поведінки людини і мотивації конкретних вчинків як важливих психологічних обставин, що характеризують особистість; 3) діагностика наявності або відсутності у суб'єкта у момент вчинення злочину фізіологічного афекту та інших непатологічних емоційних станів, здатних суттєво впливати на свідомість і поведінку людини; 4) встановлення можливості виникнення у людини в конкретних умовах психічних станів і експертна оцінка їх впливу на поведінку чи якість виконання професійних функцій в авіації, на залізниці і в автомобільному транспорті, у роботі операторів автоматизованих систем на виробництві тощо; 5) встановлення здатності неповнолітніх обвинувачених, які мають ознаки не пов'язаного із психічним захворюванням відставання у психічному розвитку, цілковито усвідомлювати значення своїх діянь, і визначення, якою мірою вони здатні керувати своєю поведінкою; 6) встановлення здатності підозрюваних, звинувачуваних, свідків, потерпілих, враховуючи їхні індивідуально-психологічні та вікові особливості, рівень розумового розвитку, правильно оцінювати обставини, що мають значення у справі, і давати правдиві свідчення; 7) установлення здатності психічно здорових потерпілих у справі про згвалтування усвідомлювати характер і значення вчинюваних із ними дій і чинити опір.

На сьогодні традиційними є наступні **види** судово-психологічної експертизи: 1) *експертиза неповнолітніх*; 2) *експертиза особистих властивостей, основних мотивів поведінки, закріплених у життєдіяльності суб'єкта, та рівня його інтелектуального розвитку*; 3) *експертиза особливих емоційних станів, у тому числі фізіологічного афекту*.

При проведенні судово-психологічної експертизи неповнолітніх визначається відповідь на такі запитання: 1) які індивідуально-психологічні, зокрема, емоційно-вольові особливості характерні для підекспертної особи; 2) які мотиви діяльності та поведінки підекспертного є типовими для його повсякденного життя; якими мотивами він керувався при вчиненні злочину; 3) чи відповідає рівень розумового розвитку підлітка його біологічному (паспортному) віку; 4) яким чином сприйнята конфліктна ситуація та її суб'єктивна оцінка підлітком змогла вплинути на його дії; 5) чи не властива підекспертному підвищена навіюваність? Якщо так, то яким чином це може вплинути на його дії у конкретній кримінальній ситуації чи свідчення стосовно вчиненого злочину; 5) чи не спостерігається у підекспертного схильності до фантазування? Якщо так, то як це може вплинути на його здатність давати правдиві свідчення.

При її призначенні перед експертами-психологами можуть бути поставлені такі питання: 1) які індивідуально-психологічні особливості особи, що підлягає експертизі, та як вони могли проявитися в конкретному протиправному вчинку; 2) чи не суперечать протиправні (злочинні) дії особи, що підлягає експертизі, основним рисам її характеру; 3) чи здатен підекспертний, враховуючи рівень його розумового розвитку і стан психічних пізнавальних процесів, правильно розуміти значення своїх дій, їх наслідків і давати щодо них достовірні свідчення; 4) які риси характеру особи, що підлягає експертизі, могли б позначитися на характері її свідчень; чи властиві їй підвищена навіюваність та схильність до фантазування; 5) чи може особа, яка підлягає експертизі, враховуючи її індивідуально-психологічні особливості, рівень розвитку пізнавальної сфери, правильно сприймати та оцінювати виявлені у справі факти (або здійснювані з нею дії).

При призначенні судово-психологічної експертизи, пов'язаної з особливостями перебігу емоційних станів у кримінальних ситуаціях, у тому числі афективними деліктами, можна формулювати такі запитання: 1) яка психологічна характеристика емоційного стану підекспертного в період, що передував вчиненому; 2) яким чином емоційний стан і почуття особи, яка підлягає експертизі, вплинули на її поведінку в досліджуваній ситуації; 3) чи не виявляє особа, яка підлягає експертизі, особистісних рис, котрі стали однією з умов виникнення у неї надзвичайного емоційного стану, що вплинув на її поведінку в досліджуваній у справі ситуації; 4) чи не виявляє особа, яка підлягає експертизі, особистісних рис, що стали, враховуючи ситуацію, однією з умов виникнення у неї стану фізіологічного афекту; 5) чи не був обвинувачений у момент вчинення інкримінованих йому дій у стані фізіологічного афекту; 6) яким чином емоційний стан підекспертного в період досліджуваної у справі ситуації міг позначитися на сприйнятті ним

криміногенної ситуації; 7) яким чином емоційний стан підекспертного міг позначитися на його свідченнях.